

## Köznevesült tulajdonnevek szótárainkban\*

**1. Bevezetés.** Egyetérthetünk PARAPATICS ANDREÁVAL, aki szerint a magyar szleng szókészletével való foglalkozás rövid időn belül elvezeti a kutatót a köznevesülés jelenségéhez (2012: 159). Ennek a sajátos szóalkotási módnak a vizsgálata valóban kedvelt és gyakori témája mind a szlengkutatásnak és a névkutatásnak, mind pedig a lexikológiának. Gazdag szakirodalmi háttérrel találkozhatunk még akkor is, ha csak a legújabbakat emeljük ki az utóbbi évek részben vagy teljesen e témával foglalkozó szakcikkei közül (PARAPATICS 2012; KEMÉNY 2014; SARHEMAA–SIIVONEN 2015; H. VARGA 2017; RESZEGI 2018; SARHEMAA–TAKÁCS 2018).

A köznevesülés folyamatát általában az élőnyelvi nyelvhasználatához kötik (TAKÁCS 2002: 123, PARAPATICS 2012: 159), s a konnotáció fontos szerepet kap benne. Az is tény, hogy minél gyakrabban használunk egy tulajdonnevet, minél több asszociáció fűződik hozzá, annál nagyobb a valószínűsége a közszoói jelentés és használat kialakulásának (vö. TAKÁCS 2003: 605). Úgy vélem azonban, hogy a köznevesülésnek mint jelentésváltozási folyamatnak a beindulásában és lefolyásában egy-egy név esetén a konnotatív jelentés(ek) meglétén és a gyakori használaton kívül számos egyéb ok is közrejátszik, melyeknek bemutatása és feltérképezése sok esetben túlmutat a hagyományos nyelvészeti módszereken.

Tanulmányomban először azokat a tényezőket mutatom be röviden, melyek a köznevesülés jelenségének egyértelmű meghatározását nehezítik, illetve a szócsoport azon jellegzetességeit, melyek az ily módon létrejött alakok szótárba szerkesztésekor nehézséget jelenthetnek. Ezt követően az apellativizációval létrejött közszoói alakok szóközlésekben és szótárakban való eddigi megjelenését vizsgálom, végül pedig a legfőbb szótári előzményeket mutatom be.

**2. A köznevesülésről hagyományos és kognitív keretben.** A köznevesülés (apellativizáció) az a jelentésváltozási folyamat, melynek eredményeképpen egy tulajdonnévként használt nyelvi elemet elkezdenek közszoóként is használni. A köznevesülés jelentésváltozásként való felfogása azt feltételezi, hogy a kiindulásul szolgáló tulajdonnévnek jelentést tulajdonítunk. Sőt mára elfogadott tény az is, hogy a tulajdonnevek nyelvi (szemantikai-pragmatikai) viselkedése nem is magyarázható mással, mint a köznévinél összetettebb és sokrétűbb jelentésszerkezetükkel, arról azonban, hogy ez a folyamat nyelvileg hogyan értelmezhető és miként zajlik le, megoszlanak a vélemények.

A tulajdonnév jelentésével és közszoóvá válásával kapcsolatban két markáns elmélet-kör rajzolódik ki. Az egyik a köznevesülést azzal magyarázza, hogy a jelentésszerkezet összetevőinek aránya, azok hangsúlyai a használat során megváltoznak, míg a másik az emberi gondolkodás általános természetéből fakadó jelenségnek tartja. A továbbiakban ezeket az elméleteket mutatom be röviden.

---

\* A tanulmány megjelenését az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen című projekt támogatta.

A tulajdonnévvel kapcsolatban jelentésszerkezetről a magyar szakirodalomban J. SOLTÉSZ KATALIN beszélt először (1979), elemeiként pedig az önkényességet és a motiváltságot, az információtartalmat, a denotációt, a konnotációt, valamint az etimológiai jelentést és e jelentés átláthatóságát nevezte meg. Ezek közül a jelentésváltozás szempontjából legfontosabb elemet, a konnotációt emeljük ki, melyet a névhez kötődő asszociatív értéként értelmezhetünk. J. SOLTÉSZ (1979: 30) szerint a köznévvé válás oka a tulajdonnév konnotatív jelentésének előtérbe kerülése, illetve az, hogy a metaforikus és metonimikus értelemben használt tulajdonnév jelentésében az asszociatív mozzanatok háttérbe szorítják az elsődleges névviselő tudati képét.

HAJDÚ MIHÁLY (2003: 70–71) a köznevesülésnek egyrészt társadalmi (amikor egy névviselő – legyen az személy, hely vagy más objektum – a többi hasonlónál ismertebbé válik, nevét egyre többen használják, s lassan, fokozatosan fogalomná válik), másrészt pszichológiai okát említi (a tulajdonnév a viselőjének jelentősége miatt szimbólummá válik). Társadalmi okon alapul a *cézár*, *király*, *mecénás* közszavunk létrejötte, a *júdás*, *snejderfáni*, *fritz*, *ádámcsutka* szó kialakulásának pedig szerinte pszichológiai okai vannak. Úgy vélem azonban, ezeket a köznevesülés általános indítékaként nem fogadhatjuk el.

KIEFER szerint (2007: 162) a tulajdonnevek deskriptív értelmezése konceptuális szinten történik, ahol döntő szerephez jutnak a tulajdonnév hordozójával asszociált mindennapi ismeretek, s a különböző értelmezések alapja az alábbi kognitív elv: bizonyos részek bizonyos jellemzői az egészet jellemezhetik. Ezt elfogadva tudunk a mondanivaló megfogalmazása/feldolgozása során egy név előhívásával hasonlóságon vagy érintkezésen alapuló asszociációk révén valamilyen kapcsolódó köznévi jellegű jelentéstartalmat is aktiválni (vö. RESZEGI 2010).

**3. A köznevesült szóanyag megjelentetése.** Ha a köznevesülésre kognitív szemlélettel tekintünk, nehezen elképzelhető, hogy nyelvünk szókincsét bemutató szótáraink legtöbbje ne tartalmazna ilyen keletkezésű elemeket is. A következőkben bemutatom mindazokat a kiadványokat (kezdetben szóközléseket és tanulmányokat, később szótárakat is), amelyek mellékesen vagy fő feladatuknak tekintve köznevesült szóanyagot is közölnek. Összefoglalásomban nem elsősorban a jelenséget elméleti szempontból megközelítő munkákra koncentrálok, hanem azokra, melyek a szóanyagot értelmezve, rendszerezve, később pedig szócikkek formájában is megjelentetik.

**3.1. A korai források.** A 19. század végétől kezdve számos tanulmány gyűjtötte össze és elemezte a nyelvjárásokban és/vagy a köznyelvben közszoói jelentéssel bíró tulajdonneveket (pl. SIMONYI 1881; TOLNAI 1899; SZILY 1911; SZENDREY 1936; később pedig többek között LACZKÓ 1956; J. SOLTÉSZ 1959; KÁLMÁN 1967; VITÁNYI 1985, 1997; P. CSIGE 1986; B. LÖRINCZY 1991; LAKATOS 1993; TAKÁCS 2000, 2003; FARKAS 2003; HAJDÚ 2003).

A jelenségről kezdetben átfogó feldolgozás sokáig nem készült, csak a Magyar Nyelv és a Magyar Nyelvőr szóközléseiben, névgyűjteményeiben fordultak elő szórványosan köznevesült tulajdonnevek – kezdetől fogva elsősorban keresztnevek. Ez az időszak nem az analízis, hanem az adatközlésé volt: nagy mennyiségű, de nem kategorizált, legfeljebb csak szemantikai csoportokba sorolt adatokat találunk ezekben az írásokban. Egy-egy szerző néhol érinti azt a kérdést is, hogy miben különböznek ezek az adatok a tulajdonnevektől, és milyen formális sajátosságai vannak a változásnak, de a fő cél még leginkább az adatok összegyűjtése és közlése volt. Az ebben az időben publikált adatok

közös jellemzője az is, hogy a szerzők teljesen összemoszák a magyarban köznevesült és a nyelvünkbe jövevényszóként érkezett, az átdadó nyelvben közszóvá vált alakokat. Az első szintézis igényű, már nemcsak adatközlése szorító, hanem elméleti megközelítést is felvállaló munka szerzői közt találjuk TOLNAI VILMOST, aki Személynevek mint köznevek című dolgozatában a köznevesülést úgy definiálja, hogy „a közhasználat a személyneveket valamely külön tulajdonsággal ruházza fel, sok esetben jelzőt tesz melléjük és így köznevekké teszi őket” (1898: 1).

**3.2. A szótárba emelés problémái.** A tulajdonnévi eredetű köznévi szókincs szótárba emelésének problémáira J. SOLTÉSZ KATALIN is utalt a tulajdonnév és köznév határterületeinek vizsgálata kapcsán (1959). A tulajdonneveket ő egyértelműen kizárná értelmező szótárainkból, ha azonban a tulajdonnévnek olyan jelentésével találkozunk, amely már értelmezhető, s használata nem alkalmi, hanem már többé-kevésbé általánosult, nézete szerint „nem kell visszariadnunk attól, hogy a szótárba felvegyük” (J. SOLTÉSZ 1959: 470). Megközelítése alapján tehát a *Petőfi* ne kerüljön be az értelmező szótárba, hiába jelent alkalmilag verset, iskolát vagy forradalmi költőt, a teljesen köznevesült *pecsovics*-ot viszont vegyük fel címszóként. Jogosan teszi fel ugyanakkor a kérdést, hogy hol a határ, milyen objektív kritériumai vannak a tulajdonnévi jelentésnek (J. SOLTÉSZ 1959: 470).

Érdekes ezt a kérdést diakrón szempontból is (bár csak szűk 60 évre visszatekintve) megvizsgálni. J. SOLTÉSZ újságcikkek alapján megállapítja, hogy 1958-ban a *Moszkvics* az 'autó', a *Csepel* a 'motorkerékpár', a *Zetor* pedig a 'traktor' fogalmához kapcsolódott (1959: 467), azaz az említett márkanevekhez a tulajdonnévi jelentések mellett ekkor már egy új, közszói jelentést hordozó mikrojegy is kapcsolódott. Ezek közül mára csak a *zetor*-nak van közszói (bár még egyetlen szótárban sem szereplő) jelentése is, ennek viszont a tulajdonnévi azonosíthatósága vált korlátozottá. Azt tehát, hogy egy folyamatban lévő jelentésváltozás mennyire lesz általános érvényű és tartós, megjósolni nem lehet.

Az általánosult jelentéssel bíró, egyértelműen közszóvá vált alakoknak J. SOLTÉSZ (1959: 468) szerint az egyik legegyszerűbb jele a képzős használat (a szerző példái: *Sidol* > *kiszidoloz*, *Brunolin* > *brunolinozható*<sup>1</sup>), de közszóvá vált tulajdonneveinknek csak kis részét érinti a szemantikai mellett ilyen jellegű, egyértelműen felismerhető alakotani változás is, azaz viszonylag ritkán kapunk ennire egyértelmű segítséget a szó köznévi csoportba sorolásához.<sup>2</sup> Szótáraink viszont csak az egyértelműen besorolható, definíciószerűen megadható jelentéssel bíró közszói adatokat veszik fel szócikként is.

Általában ezt az elméleti megközelítést elfogadva közelítenek a tulajdonnevekhez értelmező szótáraink. Az előbb említett *pecsovics*-nak például mindkét értelmezését megtaláljuk az ÉrtSz.-ben (rég. gúny. 'a Habsburgok, illetve a kormánypárt szolgái híve' és 'túlzó kormánypárti'), sőt a szócikkben még tulajdonnévhez is kötik (Petsovics István szekszárdi tisztartó nevéből). Az etimológiát azonban (a szótártípussal kapcsolatos elvárásoknak megfelelően) nem minden esetben találjuk meg a szóval kapcsolatos információk részeként. Az ismertebb közszói alakok mellett megjelenik, pl. *zeppelin* 'szivar alakú, igen nagy léghajó' (F. Zeppelin német feltaláló nevéből), *bédekker* 'részletes útikalauz, útikönyv' (K. Baedeker lipcei könyvkiadóról) (ÉKsz.<sup>1</sup>); máshol viszont még az egyértelműen tulajdonnévhez köthető szavak esetében is elmarad, pl. *ripacs* 'olcsó

<sup>1</sup> Ez utóbbi márkánév közszói használatára (bútorfényesítő nevéként) interneten manapság is találunk példát.

<sup>2</sup> A magyarban képzőt kapott alakokból bőven hoz példát HAJDÚ (2002: 55, 2003: 78).

hatásokra törekvő rossz színész (ritkábban előadó vagy szónok)’ (ÉrtSz., ÉKsz.<sup>1</sup>). Úgy tűnik, a tulajdonnévi eredet megadása a szó ismertségén és/vagy gyakoriságán kívül egyéb (sokszor szubjektív) tényezőktől is függ.

Etimológiai szótárainkban szinte minden ilyen keletkezésű szó esetén nagy hangsúly esik a tulajdonnévi eredet feltárására. Utalás van rá például (az ismertebbek közül véve a példákat) az *aggastyán*, *ádamcsutka*, *pálfordulás*, *pali*, *panama*, *paprikajancsi* szócikkben (TESz., ESz.), néha azonban etimológiai szótárban is elmarad a tulajdonnévhez kötés (pl. *ripacs*), illetve néhány esetben egyes, sokak által ismert tulajdonnevekhez köthető szavak még címszóként sem jelennek meg; pl. *bédekker*, *pecsovics*, *zeppelin* (ESz.).

A köznevesült tulajdonnevek egyes nyelvváltozatokban feltételezhető nagy számára az Új magyar tájszótár anyaga kapcsán már B. LŐRINCZY ÉVA (1991) is felhívta a figyelmet (ő elsősorban a nyelvjárásokban való gyakori előfordulásra utalt), ám a szótár még az általa feltételezettekénél is nagyobb gazdagságban tartalmazza a tulajdonnévi (dominánsan keresztnévi) eredetű szókincset. Néhány példát kiemelve közülük: *andrastartó* ’azok közül a hajótétőt tartó cölöpök közül egy, amelyeken keresztben fekszik a süvegfa’, *büdösspanna* ’poloska’, *fiúpista* ’fiúpecér’, *böskebab* ’babfajta neve’, *sanyarúfáni* ’zsugori, fösvény nő’. B. LŐRINCZY elsősorban a kereszt- és becenévből létrejött adatok nagy számára utal, de természetesen ebben a nyelvváltozatban is – bár jóval kisebb számban – köznevesülnek egyéb tulajdonnévtípusok is; pl. *júdásfa* ’évelő holdviola’ (ÚMTSz.), *amerikadohány* ’dohányfajta, melyet a bébai dohánykertészek termeltek’ (SzegSz.), *kanadaranett*, *sándorcár* és *biszmak* ’almafajta’ (a SzegSz. *alma* címszavánál), *virginia* ’muzsikaszó, zene’ (SzegSz.).

Bár nem hagyományos értelemben vett szótár, hanem az enciklopédikus szótárak közé sorolható (vö. FÁBIÁN 2015), de mindenképpen ide kívánczik a Hogy hívnak? Könyv a keresztnevekről című munka (FERCSIK–RAÁTZ 1997). A kötet nemcsak a hagyományos szótárak sorába nem illeszkedik, de a hagyományos utónévkönyvekébe sem: a korábbi (részben hasonló célú) kiadványoktól eltérően nem elégszik meg az anyakönyvezhető keresztnemek betűrendes közlésével, de sok közérdeklődésre számot tartó egyéb információt is ad a nevekről: számos hozzájuk kapcsolódó néprajzi, kultúrtörténeti és nyelvészeti információt is megad (vö. HAJDÚ 1998). A szerzők írnak például a személynevek helynevekben és idegen nyelvekben való előfordulásáról, más nevekkal való összefüggéseiről és – ami a maga idejében ilyen típusú kiadványokban úttörő jelentőségű volt – a közszóval való kapcsolatukról, azaz közszóvá válásukról is.

Jellegénél fogva ez a kötet is csak keresztneveket dolgoz fel, csaknem százat azok közül. Az, hogy ez az alapvetően ismeretterjesztőnek szánt kiadvány a névcikkekben a nevekhez hozzákapcsolja a közszói származékokat is, arra utal, hogy a szerzők fontosnak tartják egyértelműen a tulajdonnévhez kötni a már szótárazható jelentéssel is bíró közneveket. Még hangsúlyosabb ez a szemlélet a szerzőpáros Keresztnemek enciklopédiája című kiadványában (KnE.), melyben száz-száz női és férfi név szerepel. A névcikkek szerkezete követi a korábbi munkájuk mintáját (a keresztnévnek a nyelvészetin kívül számos kulturális, néprajzi vonatkozását közli), de sokkal erőteljesebben (tipológiaiailag is) elkülöníti a nevek jellemzésének egyes szempontjait.

A köznévi előfordulásokat a szócikkek utolsó pontja adja meg. Ezeket áttekintve azt láthatjuk, hogy egy-egy névcikkben csak a nyelvjárási és (a valószínűleg) általánosan ismert köznyelvi adatok jelennek meg, ám a forrásokat itt sem találjuk meg az adatok mellett, s feltűnő, hogy a magyarban történt jelentésváltozásokat és a nyelvünkbe már eleve közszói formában érkezett, az átdó nyelvben köznevesült adatokat sem különítik el. Természetesen ennek a kiadványnak nem is a közszói adatok forrásának pontos közlése

volt a fő célja, de sajnos emiatt a szócikkek kutatási célra nehezen használhatók. A kötetben elsőként álló *Ádám* név közszói származékai például így jelennek meg (KnE. 39):

A köznyelvi *ádámcsutka* megnevezése a népnyelvben is Ádám nevéhez kötődik, például *ádámalma*, *ádámbütyök*, *ádámcsomó*, *ádámcsont*, *ádámfalat*, *ádámgége*, *ádámgombja*, *ádámgörcs* stb.

Tudjuk, hogy aki *ádámkosztümben* van, az valójában ruhátlan, pucér. Ismerjük a népmesékből az *ádámbűz* megnevezést, amely főleg az idegenekre, a házhoz nem tartozó személyekre vonatkoztatva jelöli az emberszagot. De vajon mit csinál az, aki *ádám villájával* eszik? Tréfásan ezt olyankor mondják, ha az illetet megsértve, evőeszköz nélkül, kézzel eszik valaki. Az *adamiták* ókori, majd középkori eretnekek voltak. Nevüket a bibliai Ádám nevéből kapták.

A zúzott kővel borított, hengerelt utak, az úgynevezett *makadám* utak is Ádámra emlékeztetnek. Ezt a burkolatot egy skót mérnök, J. L. MacAdam találta fel a múlt század elején (*MacAdam* magyarul *Ádám fia*, azaz *Ádámfi*). Az ő nevét a magyar nyelv hangsúlyaival ejtve jött létre és vált köznévvé a *makadám* szavunk.

**3.3. A tulajdonnévi eredetű szóanyag forrásai és típusai.** A korábbi, szótáralapú szógyűjtések elsősorban a kifejezetten könnyen tulajdonnévhez köthető, az egyéb névtípusokhoz képest egyszerűbben felismerhető köznevesült keresztnevekre koncentráltak, s mára 36 szótár teljes anyagának szókincsét vizsgálták át. Ezek között vannak etimológiai szótárak (SzófSz., TESz.), értelmező szótárak (ÉrtSz., ÉKsz.<sup>1</sup>), regionális és teljes tájszótárak (pl. Tsz., MTsz., BodrSz., FTsz., KiskSz., SzegSz., SzamSz.), szlengszótárak (pl. JENŐ–VETŐ 1900, KABDEBÓ 1917, FAZAKAS 1991, HOFFMANN 1996) és kisebb, egy-egy nyelvi réteg szókincsét felölelő, illetve szak- és regionális szótárak (pl. MNövSz., VÖRÖS 1996). Az említett szótárakban szereplő keresztnévi eredetű korpusz elemzését magam végeztem el (TAKÁCS 2007: 45–97), az újabb szlengszótárak (TIMÁR–FAZAKAS 2003, PARAPATICS 2008, SZÜTS 2008, KÖVECSÉS 2009) köznevesült személynévi anyagának vizsgálata pedig PARAPATICS ANDREA (2012) munkája.

Tapasztalataim alapján a nyelvjárási szótárakban elsősorban a keresztnévi eredetű szókincs, a szlengszótárakban pedig (főleg a legújabbakban) az egyéb tulajdonnévfajták (elsősorban család- és helynevek) közszói alakjai jelennek meg legnagyobb számban. Néhány példát idézve ezek közül: *kádárkolbász* 'gumibot', *zrínyizik* 'fizetés nélkül elmegy, elszökik', *blöki* 'kutya', *nyelesdemalgon* 'vodka (üvegből)' (KÖVECSÉS 2009); *rákóczitér* 'folyosó a női börtönben' (SZABÓ 2008); *balkán* 'rendetlenség, zűrzavar' (PARAPATICS 2008); *antalyózi* 'LSD-vel átitatott bélyeg, kábítószer', *csikágó* 'veszélyes környék', *dsurasszikpark* 'nem dolgozó körlet, rezervátum' (KIS 2015).

Főleg újabb börtönszlengszótárunk (KIS 2015) mutat igen sok köznevesült alakot, amelyek sok esetben analogikus változások alapjául is szolgálnak: egész köznevesült szócsaládok jöttek létre hasonló vagy akár ugyanolyan jelentéssel; pl. *mengele*, *csau-cseszku*, *bubó* 'börtönorvos'; *terminátor*, *zsan*, *mikrobi*, *kintekunta* 'az elítéltek hierarchiájában a legalsó fokon lévő, zárkatársa(i) kiszolgáltatására kényszerített, megalázott személy, csicska'; *dzsémszbandi*, *geréb*, *júddás*, *matahari*, *donibraszko* 'áruló, besúgó, vamzer'. A börtönszlengben közszóként is használt, különböző típusokból származó tulajdonnevek korpuszát szemantikai és morfológiai szempontból elemeztem (TAKÁCS 2020a, 2020b),



a magyar és finn szlengben köznevesült keresztnéveket pedig a két szócsoporthoz legfőbb különbségeinek kiemelésével vizsgáltuk meg (SARHEMAA–TAKÁCS 2018). Úgy vélem, hogy a szlengből származó gazdag szóanyag minél több szempontot felölelő további vizsgálata feltétlenül indokolt, alapvető fontosságú ismeretekkel gazdagíthatja ugyanis tudásunkat az apellativizáció folyamatával, típusaival, mentális háttérével kapcsolatban.

**3.4. A magyar deonomasztikon kezdeménye.** Olyan magyar nyelvű szótár, mely kizárólag a tulajdonnévi eredetű közszavak állományát tartalmazná, jelenleg nem létezik, bár idegen nyelvekben (az olaszban és a németben) van rá példa (KÖSTER 2012, SCHWEICKARD 1997–2013; ismertetéseiket l. FÁBIÁN 2014, MÜLLER 2015). A legbővebb ilyen jellegű magyar munka a jelenségről szóló (idáig egyetlen) magyar monográfia (Keresztnévek jelentésváltozása. Egy tulajdonnévtípus közszóvá válásának modellje) névtári része (TAKÁCS 2007: 97–136). Ez a mű az egyik tulajdonnévtípust középpontba állítva mutatja be a változást: 28 magyar keresztnév és becenév közszói származékai szerepelnek benne szócikk formájában.

A kötet 32 szótár teljes anyagából meríti korpuszát,<sup>3</sup> melyet három (általános, szerkezeti és jelentéstani) szempontból is elemez, a jelenséggel kapcsolatos általános jellemzőket pedig csaknem 400, apellatív alakot is mutató magyar keresztnév kb. 2300 közszói adata alapján fogalmazza meg. A monográfia csak a keresztnévi eredetű példákat és a magyarban közszóvá vált alakokat tartalmazza, tulajdonnévi eredetű jövevényszavakat nem. Terjedelmi okokból azonban a kötet névtári részében a vizsgálat alapjául szolgáló 396 keresztnév közül csak 28-hoz kapcsolódó névcikk kapott helyet.

Az alábbiakban az egyik, tulajdonnévként is ritka használatú és kevés közszói származékot mutató férfinév, az *Andor* névtárban szereplő szócikkét mutatom be (TAKÁCS 2007: 99):

1. Az *András* név régi *Andorjás* formájából rövidült alakja, de lehetett a régi magyar *Andornak* keresztnév rövidülése is. Az *Andornak* az *Andronicus* név magyarosított alakja (Ladó 130, Ladó–Bíró 29). Családnévként 1453-ból adatolható *Tomas Andor* alakban. A családnév a CsnSz. szerint az *András* régi egyházi személynév *Andorjás* változatának rövidült becézőnévéből, az *Andor*-ból származó apanév. Ennek képzett alakjai (az *Andorka*, *Andorkó*) is megjelentek családnévként (OkISz.).

2. Népi gyógyszer neve az *andortea* (Herba Marubii) (ÚMTsz.).

**4. Összegzés.** A köznevesült tulajdonnévi adatok megjelenése az általános szótárakban igen esetleges: kiválogatásuk és értelmezésük, illetve a hozzájuk fűzött információk (köztük a tulajdonnévi eredet feltárása is) a szótár típusán és céljain túl sok esetben függ a szerkesztő megítélésétől is. Meglátásom szerint mindenképpen szükséges és érdemes lenne ennek a szóanyagnak az önálló szótárba rendezése, egy magyar deonomasztikon létrehozása: ehhez a későbbiekben jó alapot szolgáltathatnak a korábbi szótárak anyagán alapuló eddigi gyűjtések és a jelenségről szóló monográfia névtári része. A mintaként említett olasz és német szótár közül, úgy vélem, célszerű lenne a német mintáját követni: a magyar köznevesült szóanyagot elsődlegesen leíró szempontból, értelmező szótárként lenne érdemes feldolgozni, ám a korpusz kialakítása során fontos a jövevényszavak és a magyar szóalkotások egyértelmű elkülönítése.

<sup>3</sup> A teljes egészében és részben feldolgozott szótárak listáját l. TAKÁCS 2007: 159–161.

Meg kell jegyeznünk, hogy mivel az előzményként használható összes magyar kiadvány jórészt keresztnévi eredetű alakokat közöl, igen lényeges az egyéb névtípusok (helynevek, családnevek stb.) közszoói származékainak bevonása és felmutatása is. Az újabb névtípusok beemelésén kívül fontos kérdés a források körének bővítése is: a hagyományos, nyomtatott szótárakon, szógyűjteményeken túl érdemes lenne nyitni az online források (elsősorban szlengszótárak és blogok, illetve a közösségi tereken zajló nyelvhasználat) felé is, hiszen ha a közszoóvá válást az élőnyelvi névhasználatához kötjük, az online szótárak kiváló forrásai lehetnek a köznevesüléssel létrejött szóanyagnak.

Az e szempontok alapján kialakított magyar deonomasztikon jól illeszkedne a tanulmányomban is említett, keresztnemekhez kapcsolódó, tudományos igényességgel készült tudománynpszerűsítő névtani kiadványok sorába (KÁLMÁN 1967, FERCSIK–RAÁTZ 1997, KnE.), melyek egyszerre tartanak számot a nyelvészet felé csupán érdeklődéssel fordulók figyelmére, és szolgálnak forrásokként további (szemantikai, alaktani vagy lexicológiai jellegű) névtani kutatások számára is.

### Felhasznált források

- BodrSz. = NAGY GÉZA, *Bodrogi tájszótár*. Bodrogi Kastélymúzeum Baráti Köre, Pácin, 1992.
- ÉKsz.<sup>1</sup> = *Magyar értelmező kéziszótár*. Szerk. JUHÁSZ JÓZSEF – SZÖKE ISTVÁN – O. NAGY GÁBOR – KOVALOVSKY MIKLÓS. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972.
- ÉrtSz. = *A magyar nyelv értelmező szótára* 1–7. Főszerk. BÁRCZI GÉZA – ORSZÁGH LÁSZLÓ. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959–1962.
- ESz. = *Etimológiai szótár*. Főszerk. ZAICZ GÁBOR. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2006.
- FAZAKAS ISTVÁN 1991. *Jasszok, zsarók, cafkavágók. Életképek a vagányvilágból, ó- és új argó-szótár*. Fekete Sas Kiadó, Budapest.
- FERCSIK ERZSÉBET – RAÁTZ JUDIT 1997. *Hogy hívnak? Könyv a keresztnemekről*. Korona Kiadó, Budapest.
- FTsz. = IMRE SAMU, *Felsőöri tájszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973.
- HOFFMANN OTTÓ 1996. *Mini-tini szótár. A mai magyar diáknyelv szótára*. Janus Pannonius Tudományegyetem Továbbképző Központ, Pécs.
- JENŐ SÁNDOR – VETŐ IMRE 1900. *A magyar tolvajnyelv és szótára*. Béta Irodalmi Résztvénytársaság, Budapest.
- KABDEBŐ OSZKÁR 1917. *Pesti jassz-szótár*. Török Ignác Kiadóvállalata, Mezőtúr.
- KIS TAMÁS 2015. *Sittesduma. Magyar börtönszlengszótár*. Szlengkutatás 9. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- KiskSz. = MARKÓ IMRE LEHEL, *Kiskisizsai szótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981.
- KnE. = FERCSIK ERZSÉBET – RAÁTZ JUDIT, *Keresztnemek enciklopédiája. A leggyakoribb női és férfinevek*. A magyar nyelv kézikönyvei 16. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2009.
- KÖVECSÉS ZOLTÁN 2009. *Magyar szlengszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MNövSz. = CSAPODY VERA – PRISZTER SZANISZLÓ, *Magyar növénynevek szótára*. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1966.
- MTsz. = SZINNYEI JÓZSEF, *Magyar tájszótár* 1–2. Hornyánszky, Budapest, 1893–1901.
- PARAPATICS ANDREA 2008. *Szlengszótár. A mai magyar szleng 2000 szava és kifejezése fogalomköri szinonimamutatóval*. Az ékesszólás kiskönyvtára 6. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- SZABÓ EDINA 2008. *A magyar börtönszleng szótára*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.

- SzamSz. = CSÜRY BÁLINT, *Szamosháti szótár* 1–2. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1935–1936.
- SzegSz. = BÁLINT SÁNDOR, *Szegedi szótár* 1–2. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1957.
- SzófSz. = BÁRCZI GÉZA, *Magyar szófejtő szótár*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1941.
- SZÜTS LÁSZLÓ 2008. *Diáksóder*. Cédrus Művészeti Alapítvány – Napkút Kiadó, Budapest.
- TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1976.
- TIMÁR GYÖRGY – FAZAKAS ISTVÁN 2003. *Szleng-szó-szedet*. Fekete Sas Kiadó, Budapest.
- Tsz. = *Magyar tájszótár*. A Magyar Tudós Társaság, Buda, 1838.
- ÚMTsz. = *Új magyar tájszótár* 1–5. Főszerk. B. LÖRINCZY ÉVA. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979–2010.
- VÖRÖS ÉVA 1996. *Egzotikus gyümölcsök magyar neveinek történeti-etimológiai szótára*. Debrecen.

### Hivatkozott irodalom

- P. CSIGE KATALIN 1986. *Személynevek frazeológiai egységeiben*. Magyar Névtani Dolgozatok 62. ELTE, Budapest.
- FÁBIÁN ZSUZSANNA 2014. Wolfgang Schweickard szerk.: *Deonomasticon Italicum*. Dizionario storico dei derivati da nomi geografici e da nomi di persona 1–4. Con supplemento bibliografico. [Recenzió.] *Névtani Értesítő* 36: 282–285.
- FÁBIÁN ZSUZSANNA 2015. A szótár, illetve a lexikon és az enciklopédia megkülönböztetése az „enciklopédikus szótár” műfajának tükrében. In: FÁBIÁN ZSUZSANNA – SZÖLLÖSY ÉVA szerk., *Szótár, lexikon, enciklopédia. Kérdések és feladatok*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 172. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- FARKAS TAMÁS 2003. Név kutatás – szlengkutatás: nevek és köznevesülés a katonai szlengben. In: HAJDÚ MIHÁLY – KESZLER BORBÁLA szerk., *Köszöntő kötet Kiss Jenő születésnapjára*. ELTE, Budapest. 641–650.
- HAJDÚ MIHÁLY 1998. Fercsik Erzsébet – Raátz Judit: *Hogy hívnak? Könyv a keresztnevekről*. [Recenzió.] *Névtani Értesítő* 20: 134–139.
- HAJDÚ MIHÁLY 2002. A tulajdonnevek köznevesülése. In: GRÉCZI-ZSOLDOS ENIKŐ – KOVÁCS MÁRIA szerk., *Köszöntő kötet B. Gergely Piroska tiszteletére*. Miskolci Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Miskolc. 50–59.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan. Személynevek*. Osiris Kiadó, Budapest.
- KÁLMÁN BÉLA 1967. *A nevek világa*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- KEMÉNY GÁBOR 2014. Az antonomázia helye a nyelvi képek családjában. *Magyar Nyelv* 110: 257–265, 385–393.
- KIEFER FERENC 2007. *Jelentésmélet*. 2. kiadás. Corvina Kiadó, Budapest.
- KÖSTER, RUDOLF 2012. *Eigennamen im deutschen Wortschatz. Ein Lexikon*. Walter de Gruyter, Berlin.
- LACZKÓ GÉZA 1956. Köznév vált tulajdonnevek. In: LÖRINCZE LAJOS szerk., *Nyelvművelő. Művelt Nép Könyvkiadó*, Budapest. 92–97.
- LAKATOS ERIKA 1993. Személynevek az Új Magyar Tájszótár szólásaiban és közmondásaiban. *Névtani Értesítő* 15: 212–215.
- B. LÖRINCZY ÉVA 1991. *Jancsi és Juliska*. In: HAJDÚ MIHÁLY – KISS JENŐ szerk., *Emlékkönyv Benkő Loránd 70. születésnapjára*. ELTE, Budapest. 423–426.
- MÜLLER MÁRTA 2015. Rudolf Köster: *Eigennamen im deutschen Wortschatz*. [Recenzió.] *Névtani Értesítő* 37: 274–277.



- PARAPATICS ANDREA 2012. Közzsózva váló személynevek a mai magyar szlengben. In: PARAPATICS ANDREA főszerk., *Doktoranduszok a nyelvtudomány útjain. (A 6. Félúton konferencia, ELTE BTK 2010. október 7–8.)*. Talantum Sorozat 2. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 156–169.
- RESZEGI KATALIN 2010. A köznevesülésről. *Névtani Értesítő* 32: 143–149.
- RESZEGI KATALIN 2018. On the proper name-to-apellative transformation. *Rivista Italiana di Onomastica* 24: 25–46.
- SARHEMAA, MARIA – SIVONEN, JARI 2015. Suomen ja unkarin slangin appellatiivistuneet etunimiyhdyssanat. *Folia Uralica Debreceniensia* 22: 191–212.
- SARHEMAA, MARIA – TAKÁCS JUDIT 2018. 'Ember' jelentésű köznevesült keresztnévek a finn és a magyar szlengben. *Folia Uralica Debreceniensia* 25: 211–225.
- SCHWEICKARD, WOLFGANG szerk. 1997–2013. *Deonomasticon Italicum. Dizionario storico dei derivati da nomi geografici e da nomi di persona 1–4. Con supplemento bibliografico*. Niemeyer, Tübingen.
- SIMONYI ZSIGMOND 1881. Andalog. *Magyar Nyelvőr* 10: 405–407.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1959. Tulajdonnév és köznév határterülete. *Magyar Nyelv* 55: 461–470.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SZENDREY ZSIGMOND 1936. Személynevek mint köznevek. *Magyar Nyelv* 32: 248–259.
- SZILY KÁLMÁN 1911. Régi dolgok új kiadásban. Személy- és helynevekből lett közzsók. *Magyar Nyelv* 7: 90–98, 135–138.
- TAKÁCS JUDIT 2000. *Bődekata, fagyurka és társaik*. Közzsózva vált keresztneveinkről. *Magyar Nyelvjárások* 38: 403–409.
- TAKÁCS JUDIT 2002. Az igeképzés egy sajátos esete: keresztnévből alkotott igék. In: HOFFMANN ISTVÁN – JUHÁSZ DEZSŐ – PÉNTEK JÁNOS szerk., *Hungarológia és dimenzionális nyelv szemlélet. Előadások az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson (Jyväskylä, 2001. augusztus 6–10.)*. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen–Jyväskylä. 121–126.
- TAKÁCS JUDIT 2003. *Istvánok, Istik, Pistik*. Egy keresztnév közzsói származékainak vizsgálata. *Magyar Nyelvjárások* 41: 603–607.
- TAKÁCS JUDIT 2007. *Keresztnévek jelentésváltozása. Egy tulajdonnévtípus közzsózva válásának modellje*. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 86. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézet, Debrecen.
- TAKÁCS JUDIT 2020a. Közzsózva vált tulajdonnevek a börtönszlengben. In: BÖLCSKEI ANDREA – HELTAI JÁNOS IMRE szerk., *Nyelv, kultúra, identitás. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a 21. századi információs térben. IV. Szociolingvisztika, névtan, nyelvtörténet*. A MANYE Kongresszusok Előadásai 14. Akadémiai Kiadó, Budapest. Megjelenés előtt.
- TAKÁCS JUDIT 2020b. A szleng fekete humora: márkanevek a börtönszlengben. In: A VI. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia előadásai. Megjelenés előtt.
- TOLNAI VILMOS 1899. Személynevek mint köznevek. *Magyar Nyelvőr* 28: 1–9.
- H. VARGA MÁRTA 2017. Bibliai eredetű személynevek köznevesülése. *Folia Uralica Debreceniensia* 24: 259–274.
- VITÁNYI BORBÁLA 1985. Értjük-e a nyelvjárások üzenetét? *Édes Anyanyelvünk* 7/4: 11–12.
- VITÁNYI BORBÁLA 1997. Keresztnévek és becézőnevek népnyelvi mezőben. *Magyar Nyelvjárások* 121: 39–43.

TAKÁCS JUDIT

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8665-0893>Eszterházy Károly Egyetem  
Bölcsészettudományi Kar

**JUDIT TAKÁCS, Common nouns derived from proper names  
in Hungarian dictionaries**

The study first presents the factors that limit the precise definition of the process that results in proper names becoming common nouns and then continues with an overview of common nouns formed through appellativization as listed in dictionaries and the characteristics of the word group that complicate listing these words in dictionaries. Research shows that the inclusion of common nouns derived from proper names in dictionaries is incidental. Their selection, definition, and further information provided (including their origin from proper names) depend on the goal of the dictionary and often simply the editors' personal judgement. It is the author's view that the word group should be collected into a Hungarian deonomasticon. The databases compiled for previous dictionaries and the word lists attached to a chapter on the phenomenon from a monograph could be used as the bases of such a book. It would be best to process the appellativized common nouns from a primarily descriptive standpoint in a monolingual dictionary. However, particular emphasis should lie on the separation of loan words and words created in Hungarian. Furthermore, it would be vital to bring common nouns derived from different name types (place names, family names) to the fore, alongside common nouns derived from given names, a category which has many well-known examples. The sources used should also be expanded: beyond traditional dictionaries and word lists, digital sources (slang dictionaries, blogs, language use on social media) should also be exploited. Such a Hungarian deonomasticon would fit in well among the many popular scientific works published on given names, which are not only of interest to those interested in linguistics but are the sources of further (semantic, morphological, or lexicological) onomastic research.